

УДК 343.123.12 : 343.352 (477)

Палій Н. Р., ад'юнкт кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету з підготовки фахівців для підрозділів слідства ЛьвівДУВС

Тактична операція «Затримання злочинця» при розслідуванні прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою митних органів

У статті розглядається поняття тактичної операції, питання про її значимість для криміналістики. На основі слідчої та оперативно-розшукової практики визначено порядок підготовки та проведення тактичної операції «Затримання злочинця» при розслідуванні прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання неправомірної вигоди службовими особами митних органів.

Ключові слова: неправомірна вигода, прийняття пропозиції, обіцянки, службова особа, митні органи, початковий етап розслідування, тактична операція «Затримання злочинця».

В статье рассматривается понятие тактической операции, вопрос о ее значимости для криминалистики. На основе следственной и оперативно-розыскной практики определен порядок подготовки и проведения тактической операции «Задержание преступника» при расследовании принятия предложения, обещания или получения неправомерной выгоды должностными лицами таможенных органов.

Ключевые слова: неправомерная выгода, принятия предложения, обещания, должностное лицо, таможенные органы, начальный этап расследования, тактическая операция «Задержание преступника».

This paper deals with the concept of tactical operations, the question of its relevance to criminology, from investigative and operational practices of a procedure for the preparation and conduct of tactical operations "criminal detention" in the investigation of acceptance of an offer, promise or receipt of unlawful benefit by officials of customs authorities.

Keywords. Undue advantage, making offers, promises, officer, customs authorities, the initial stage of the investigation, tactical operation "Detention criminals".

Постановка проблеми. Соціально-економічні умови розвитку суспільства на нинішньому етапі зумовили зростання кількості злочинів, пов'язаних з прийняттям пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди. Особливо гостро це проявляється у сферах діяльності службових осіб митних органів. Користуючись непорядкованістю частини кордону та ускладненням кримінальної ситуації в окремих регіонах, організовані злочинні групи намагаються чинити особливо небезпечні дії, використовуючи різноманітні корупційні схеми в митних органах. І в першу чергу вдаються до контрабанди наркотиків, спирту, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, нафтопродуктів, автомашин, зброї та ін.

У зв'язку із введенням багатьох обмежень на ввезення та вивезення різних товарів за кордон одержання неправомірної вигоди отримало певне поширення серед працівників митної служби. Цим та іншим протиправним тенденціям криміналітету сприяє майстерність, професійні знання всебічно опрацьованої технології митного контролю українськими митниками.

Саме тому на сучасному етапі розвитку Української держави особливого значення набувають наукові дослідження проблем протидії фактам одержання

неправомірної вигоди. З огляду на те, що сьогодні є потреба в нових наукових розробках щодо протидії фактам незаконної винагороди, актуальним видається дослідження проблеми вивчення тактичних операцій у провадженнях за фактом вчинення досліджуваної категорії кримінальних правопорушень.

У сучасній криміналістиці формування тактичних операцій та їх вплив на етапи розслідування ще не знайшла відповідного вирішення і з огляду на її велике значення для підвищення ефективності процесу розслідування потребує більш активних наукових пошуків. А це переконливо свідчить про актуальність дослідження періодизації розслідування й висвітлення її значення для розроблення тактичних операцій і підготовки ефективних рекомендацій з їх проведення, особливо з урахуванням положень нового Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України).

Стан дослідження. Розробленню теоретичних засад формування загальних положень криміналістичної методики і рекомендацій з розслідування окремих категорій злочинів присвячено праці таких провідних учених-криміналістів, як Ю.П. Аленін, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, О.М. Васильєв, І.О. Возгрін, А.Ф. Волобуєв, В.К. Гавло, Ю.П. Гармаєв, В.А. Журавель, О.Н. Колесніченко, В.О. Коновалова, В.С. Кузьмичов, О.Ф. Лубін, І.М. Лузгін, Г.А. Матусовський, В.О. Образцов, М.В. Салтевський, М.О. Селіванов, В.В. Тіщенко, С.Н. Чурилов, В.Ю. Шепітько, Б.В. Щур, М.П. Яблоков та ін.

Значний внесок у дослідження теоретичних проблем методики розслідування хабарництва зробили вчені-криміналісти України та інших держав. Серед них Т.В. Авер'янова, О.Я. Баєв, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, О.М. Васильєв, В. К. Гавло, В.Г. Гончаренко, А.В. Дулов, О.Н. Колісниченко, В.С. Кузьмичов, В.К. Лисиченко, В.Г. Лукашевич, Г.А. Матусовський, М.В. Салтевський, М.О. Селіванов, В.В. Тіщенко, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблоков та ін.

Теоретичні проблеми тактичних операцій детально досліджувалися А.В. Дуловим, який вперше сформулював і висунув цю ідею [1], В.І. Шикановим і Л.Я. Дракіним, які її підтримали [2], Р.С. Белкіним [3], П.Д. Біленчуком [4] та іншими науковцями, котрі заклали основи відповідного вчення. Серед ґрунтовних досліджень, що стосується вивчення цих питань є дисертація Я.Є. Мишкова «Методика розслідування хабарництва» [5], наукові публікації О.В. Приходька [6] та інших. У результаті на сьогодні науково-практичні рекомендації щодо організації тактичних операцій нерідко включають до окремих криміналістичних методик.

Метою нашої статті є визначення на основі слідчої та оперативно-розшукової практики порядку підготовки та проведення тактичної операції «Затримання злочинця» під час розслідування кримінальних проваджень про факти прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою митних органів на початковому етапі розслідування.

Виклад основних положень. Одержання неправомірної вигоди, вчинене у системі митних органів вважається одним з найскладніших злочинів із точки зору розслідування та доказування, тому виконання тактичних завдань стає ефективнішим, якщо в процесі розслідування злочинів, поряд із слідчими діями, а також окремими прийомами й оперативно-розшуковими заходами, використовуються комплекси цих дій. Такі комплекси або системи дій в криміналістиці називаються тактичними (А.В. Дулов, 1979; В.А. Журавель, 2006; В.М. Шевчук, 2004; В.І. Шиканов, 1978), іноді методичними (М.О. Селіванов, 1982), кримі-

налістичними (О.М. Васильєв і М.П. Яблоков, 1984) або стратегічними (В.О. Образцов, 1997) операціями. З огляду на те, що дисертаційних досліджень, які б висвітлювали питання розслідування корупційних злочинів мало, можна з впевненістю говорити про те, що використання тактичних операцій при їх розслідуванні на сьогодні залишаються малодослідженими.

Поняття "Тактична операція" є специфічним різновидом загального поняття «операція». «Операція» (від латинського «operatio» – «дія») в етимологічному змісті означає сукупність погоджених за метою, часом і місцем бойових дій військ або авіації, флоту, які проводяться за єдиним планом, або низка дій, спрямованих на виконання певного завдання, досягнення поставленої мети [1, 438].

Таке розуміння операції більш відповідає військовій науці, однак це не виключило можливості використання даного терміна в різних сферах суспільного життя. Це пояснюється тим, що в різних галузях практичної діяльності ставляться завдання, вирішення яких подібне за формою, а інколи і за змістом.

Основним завданням дослідження операцій є пошук шляхів оптимальних рішень для досягнення мети в умовах невизначеності чи гострого браку часу.

Тактичні операції є засобами вирішення процесуальних і тактичних завдань у тих випадках, коли вони за своїм обсягом чи змістом не можуть бути виконані окремою слідчою дією. Вони забезпечують взаємодію слідчого з різними державними органами й громадськими організаціями та надають неоціненну допомогу в реалізації методів розслідування.

Використання тактичних операцій у розслідуванні злочинів також: а) дозволяє ефективно використовувати можливості органів дізнання, що в поєднанні з процесуальними можливостями слідчих органів забезпечують оптимальне виконання різноманітних тактичних завдань; б) стимулює широке використання криміналістичної й оперативної техніки; в) ефективно в ситуаціях, коли для перевірки тієї або іншої версії доцільно використовувати прямий експеримент, що дозволяє одержати й надалі надати суду наочні та переконливі докази, безпосередньо свідчить про злочинні дії конкретних осіб і в такий спосіб викриває їх; г) дозволяє уникнути дублювання в зборі й обробці фактичних даних, використовуваних слідчим і органом дізнання [2, 32].

Завдання та засоби розслідування зумовлюються характером та змістом слідчих ситуацій. Вирішення таких завдань здійснюється за допомогою тактичних операцій. Проведена тактична операція формує нову ситуацію, для вирішення якої слідчий знову приймає тактичне рішення, яке реалізує у ході тактичної операції і так до тих пір, доки не буде завершено останню кінцеву ситуацію, тобто не закінчено розслідування.

Загальновідомо, що для розвитку слідчої тактики потрібно розробляти не тільки тактичні рекомендації з проведення окремих слідчих дій, але й рекомендації для оптимального виконання завдань загального характеру, які виникають у слідчій діяльності. Враховуючи цю потребу, А.В. Дулов ще в 1972 році запропонував виконувати такі завдання шляхом проведення комплексу слідчих, оперативнорозшукових, ревізійних дій, які об'єднуються поняттям «тактична операція» [1].

І.О. Возгрін зазначає, що під тактичною операцією слід розуміти «комплекси слідчих, оперативнорозшукових, превентивних, організаційно-технічних та інших дій, які об'єднані для вирішення окремого завдання розслідування кримінальної

справи і проводяться за єдиним для них планом» [7, 16]. При цьому необхідно зазначити, що превентивні заходи слідчого при розслідуванні кримінальних справ полягають у передбаченому кримінально-процесуальним законом виявленні й усуненні причин і умов, що сприяли вчиненню злочинів [8].

В інших випадках зазначається, що тактичні операції спрямовані на вирішення певних тактичних завдань попередження злочинів. Так, Н.А. Марочкін вказує на те, що тактична операція — це система погоджених і взаємопов'язаних за цільовим призначенням слідчих, оперативно-розшукових та інших дій, які розробляються з урахуванням слідчої (дослідчої) ситуації, проводяться за планом і під керівництвом посадової особи для вирішення певних тактичних завдань виявлення, розслідування і попередження злочинів [9].

Є.В. Пряхін під нею розуміє комплекс слідчих дій та інших (в тому числі оперативно-розшукових) заходів, які спрямовані на виконання завдання розслідування у відповідній слідчій ситуації [10, 160]. Автори російського підручника з криміналістики (Т.В. Авер'янова, Р.С. Белкін, Ю.Г. Корухов, О.Р. Россінська) вважають, що з точки зору криміналістики більш адекватно суть поняття відображає термін не «операція», а «комбінація», оскільки під останнім в тлумачних словниках розуміється поєднання, взаємне розміщення об'єднаних спільним задумом прийомів, дій. Вони пропонують використовувати в криміналістичній тактиці лише термін «тактична комбінація», під якою розуміють певне поєднання тактичних прийомів, слідчих дій чи інших заходів, що переслідують мету вирішити конкретну задачу розслідування [11, 531].

В.К. Гавло зазначає, що розроблення тактичних операцій — одна із властивостей, характерних для будь-якого етапу системи кримінального судочинства [12, 248]. Їх проведення, на думку Л.Я. Драпкіна, є процесом пізнання у кримінальній справі, єдністю інформаційної й логічної сторін у розслідуванні, зумовленою його етапами [13, 8-11]. Розвиваючи й поглиблюючи цю думку, М.П. Яблоков слушно зауважує, що на підставі вчення про першочергові та інші слідчі дії й науки «дослідження операцій», що сьогодні успішно розвивається, необхідно розкрити зміст і структуру окремих етапів розслідування й розробити наукові засади вибору оптимальних варіантів комплексів слідчих дій з урахуванням різних слідчих ситуацій [14, 38].

Не вдаючись до детального аналізу наукових підходів до сутності тактичної операції, відзначимо, що найбільш точною ми вважаємо точку зору В.Ю. Шепітька, котрий визначив її як «поєднання однойменних або різнойменних слідчих дій, оперативно-розшукових, організаційних заходів, спрямованих на виконання проміжного завдання розслідування у даній слідчій ситуації» [15, 179].

Тактичні операції при розслідуванні злочинів у сфері одержання неправомірної вигоди службовими особами митних органів на сьогодні в Україні залишаються малодослідженими. Так, Я.Є. Мишков наводить тактичні операції «Затримання», «Документ», «Група», «Пошук» [5, 122-124]. На думку О.В. Приходька, такий перелік є неповним, оскільки не враховує всіх тактичних завдань розслідування. Виходячи з типових слідчих ситуацій, він вважає за необхідне доповнити цей перелік наступними: «Предмет хабара», «Інтерес хабародавця», «Статус суб'єкта злочину», «Серія», «Матеріальна шкода», «Умови хабарництва», «Нейтралізація ненасильницького тиску на свідків (потерпілих)» [6]. Може бути конкретизований і їхній зміст, виходячи з типових слідчих ситуацій, що виникають при розслідуванні певних різновидів (груп) одержання неправомірної вигоди.

Так, вважаємо, що стосовно розслідування одержання неправомірної вигоди, вчиненого у системі митних органів, з урахуванням особливостей виділеного різновиду злочинів і завдань слідства на початковому етапі розслідування можна виділити ряд типових тактичних операцій, однак провідною, на наш погляд, є тактична операція «Затримання злочинця».

У більшості проваджень про корупційні злочини, найбільш значущими для успішного розслідування є тактичні завдання, пов'язані з затриманням підозрюваних. Затримання службової особи-митника при отриманні неправомірної вигоди — це структурна складова викриття одержувача неправомірної вигоди в системі початкових слідчих дій у найбільш типових, на наш погляд, умовах перспективної слідчої ситуації.

Затримання — це комплекс організаційних, тактичних, психологічних дій, підготовчому етапу яких відведено одне з найважливіших місць у структурі розглядуваної тактичної операції. Саме тому затримання неможливе без якісного криміналістичного забезпечення. Перш за все слідчий зобов'язаний скласти розгорнутий план спільних дій з органом дізнання, що дасть змогу визначити конкретні напрями та об'єкт зосередження зусиль, розрахувати сили та засоби, визначити міру матеріально-технічного забезпечення затримання [16].

При розслідуванні зазначеної категорії злочинів тактична операція «Затримання злочинця» може мати кілька різновидів: затримання хабароотримувача, затримання хабародавця, затримання хабародавця і хабаротримувача, затримання хабароотримувача через проміжок часу після вчинення злочину.

Затримання одержувача неправомірної вигоди на місці злочину в умовах контрольованого передавання предмета неправомірної вигоди включає: а) підготовчі заходи, спрямовані на фіксацію обставин злочину, що готується, індивідуалізації предмета неправомірної вигоди (відібрання пояснень від заявника, очевидців, підготовка предмета неправомірної вигоди та фіксація її індивідуальних ознак у протоколі, вручення особі, що пропонує чи надає неправомірну вигоду технічних засобів, визначення складу та інструктаж учасників затримання); б) затримання службової особи-митника, що одержав неправомірну вигоду на місці злочину або неподалік від нього відразу після одержання предмета неправомірної вигоди; в) огляд місця події; г) обшук місця передавання неправомірної вигоди, особистий обшук службової особи митних органів та його освідування; д) освідування підозрюваного; е) допит підозрюваного; ж) допити свідків.

Затримання особи, що пропонує чи надала неправомірну вигоду на місці злочину в ситуації замаху на давання неправомірної вигоди службовій особі митних органів здійснюється, коли адресат відмовляється від неправомірної вигоди й викликає на місце події слідчо-оперативну групу. Відповідно організація зазначеної тактичної операції вимагає дій в умовах обмеженого часу. В такій ситуації тактична операція включає в себе: а) огляд місця події та предмета неправомірної вигоди; б) допит особи, що пропонує чи надала неправомірну вигоду, її особистий обшук; в) допит службової особи-митника, котрому було запропоновано неправомірну вигоду; г) допити свідків; д) обшук приміщення, транспортного засобу.

При затриманні особи, що пропонує чи надала неправомірну вигоду, й службової особи-митника з предметом неправомірної вигоди на місці злочину на підставі оперативно-розшукових даних має місце ситуація у випадках, коли і особа,

що пропонувала чи надала неправомірну вигоду, і одержувач неправомірної вигоди зацікавлені в нерозголошенні відомостей про злочин. У таких випадках тактична операція «Затримання злочинця» вимагає особливо ретельної підготовки і тісної співпраці слідчого з працівниками оперативно-розшукових підрозділів УБОЗ. Вона передбачає: а) оперативно-розшукові заходи щодо встановлення та фіксації за допомогою оперативно-технічних засобів обставин підготовки до злочину, інших епізодів злочинної діяльності; б) визначення складу та інструктаж учасників затримання – одержувача неправомірної вигоди та особи, що надала її; в) захоплення учасників злочину на місці вчинення злочину відразу після передавання предмета неправомірної вигоди службовій особі митних органів; г) огляд місця події; д) обшук приміщення, транспортного засобу, особистий обшук особи, що пропонувала чи надала неправомірну вигоду та одержувача неправомірної вигоди; е) допити підозрюваних; ж) допити свідків.

У ситуації затримання службової особи митних органів неправомірної вигоди через проміжок часу після вчинення злочину проводяться: а) оперативно-розшукові заходи щодо встановлення місця знаходження службової особи-митника; б) безпосередньо затримання підозрюваного митника; в) особистий обшук службової особи митних органів, обшук місця її проживання, інших приміщень, та належних їй транспортних засобів; г) допит затриманого; д) допит свідків.

В ході підготовки і проведення тактичної операції «Затримання злочинця», слід пам'ятати про можливу протидію з боку підозрюваних та інших осіб. Зокрема, під час її проведення можуть мати місце спроби учасників злочину позбавитись предмета неправомірної вигоди, знищити сліди предмета неправомірної вигоди на своєму тілі й одязі, знайти та знищити технічні засоби спостереження, документи на місці злочину, втекти з місця події, навіть застосувавши опір. Від вміння слідчого якісно спланувати тактичну операцію, обрати правильну лінію поведінки в складній ситуації багато в чому залежить успіх розслідування.

Висновки. Таким чином, одержання неправомірної вигоди вирізняється низкою обставин, які суттєво ускладнюють його розслідування. Викриття службової особи в митних органах – це реалізація складного комплексу слідчих дій та оперативно-розшукових заходів у типових умовах розслідування цього злочину. Затримання службової особи митних органів при одержанні неправомірної вигоди є однією із найскладніших та найважливіших слідчо-оперативних дій для викриття злочинця й доказування його вини.

Відповідно, підготовка та проведення тактичної операції «Затримання службової особи в митних органах» – це показник винахідливості та продукт творчого потенціалу органу розслідування для досягнення тактичних завдань у процесі розслідування злочину, зумовлений особливостями перебігу конкретної слідчої ситуації.

Отже, тактичну операцію «Затримання службової особи в митних органах» можна визначити як систему погоджених і взаємозалежних за цільовим призначенням слідчих, оперативно-розшукових та інших дій, що розробляються з урахуванням сформованої слідчої ситуації, проводяться у порівняно стислий строк, характеризуються планомірністю їх реалізації під керівництвом слідчого, з метою виконання певних тактичних завдань виявлення, розслідування кримінального правопорушення та викриття винної особи у його вчиненні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дулов А. В. Тактические операции при расследовании преступлений / А. В. Дулов. — Минск : Изд-во Белорус, ун-та, 1979. — 128 с.
2. Шиканов В. И. Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений / В. И. Шиканов. — Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1983. — 200 с.
3. Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. Т. 3. Криминалистические средства, приёмы и рекомендации / Р. С. Белкин. — М. : Юристъ, 1997. — 478 с.
4. Біленчук П. Д. Тактичні прийоми, тактичні комбінації та тактичні операції в розслідуванні злочинів : навч. посіб. / П. Д. Біленчук, В. І. Перкін. — К. : Укр. акад. внутр. справ, 1996. — 32 с.
5. Мишков Я. Є. Методика розслідування хабарництва : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Мишков Ярослав Євгенович. — Х., 2005. — 179 с.
6. Приходько О. В. Тактичні операції при розслідуванні хабарництва, вчиненого у сфері правоохоронної діяльності / О. В. Приходько. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/pib/2010_3/PB-3/PB-3_40.pdf
7. Ханин В.Ф. Тактические операции при возбуждении и расследовании уголовных дел о пожарах: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / В.Ф. Ханин. — Минск, 1988. — 21 с.
8. Драпкин Л.Я. Особенности информационного поиска в процессе расследования и тактика следствия / Л.Я. Драпкин // Проблемы повышения эффективности предварительного следствия: Тезисы науч.-практ. конф. — Л., 1976. — С. 54, 55.
9. Дулов А.В. Основы расследования преступлений, совершенных должностными лицами / А.В. Дулов. — Минск, 1985. — С. 146.
10. Криміналістика: навч. посібник / за заг. ред. Є. В. Пряхіна. — Львів: ЛьвДУВС, 2010. — 540 с.
11. Аверьянова Т. В. Криминалистика: учебник / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская. — М.: Норма, 2000. — 990 с.
12. Гавло В.К. Теоретические проблемы и практика применения расследования отдельных видов преступлений / Гавло В.К. — Томск: Издательство Томского университета, 1985. — 282 с.
13. Драпкин Л.Я. Ситуационный подход в криминалистике и проблема периодизации процесса расследования преступлений / Л.Я. Драпкин // Проблемы оптимизации первоначального этапа расследования преступлений: межвуз. сб. науч. тр. — Свердловск, 1988. — С. 8—11.
14. Яблоков Н.П. Общие положения методики расследования и научно-технический прогресс / Н.П. Яблоков // Методика расследования преступлений: м-лы науч.практ. конф., Одесса, ноябрь 1976. — М.: Юридическая литература, 1976. — С. 38—42.
15. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія / В. Ю. Шепітько. —Х. : Харків юрид., 2007. — 432 с.
16. Давиденко В. Тактична операція «Викриття хабароодержувача» в системі початкових слідчих дій / Кримінальний процес і криміналістика // В. Давиденко. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://otherreferats.allbest.ru/law/00278617_0.html